

જેમ્સ જોયસની નવલકથા 'યુલિસિસ'(Ulysses)ની સમીક્ષા

ડૉ. હેતલ કિરીટકુમાર ગાંધી

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી), ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ, મો.

9408637409, ઇ. મેલ : hetall.k.gandhi@gmail.com

સાર:

વિશ્વસાહિત્યની આધુનિકતાવાદી નવલકથાઓમાં જેમ્સ જોયસની 'યુલિસિસ' નવલકથા પોતાનું એક વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે. આ નવલકથા ફક્ત આધુનિકતાનું વલણ ધરાવતી હોય એટલે જ વિશેષ નથી; પરંતુ સાહિત્યના લેખનમાં જોવા મળતા પ્રયોગાત્મક વલણોની બાબતમાં પણ આ નવલકથાએ પોતાનું સ્થાન સુનિશ્ચિત કર્યું છે. અહીં જે પ્રકારની પ્રયોગાત્મકતા છે તેના પરિણામે આ નવલકથા લગભગ અપઠનીય બની છે. એક દિવસના અઠાર કલાકમાં આખા જીવનની ઘટનાઓને રેકોર્ડ કરવી અને જીવનના સત્યને ખોલી આપવું પોતાનામાં કંઈક વિશેષ હોવાની પ્રતીતિ કરાવે છે. આ નવલકથામાં ઊંડાણ અને સાહિત્યની જટિલતા તથા ભાષાના કારણે સાહિત્યની આખી સમજની પરિપાટી બદલી નાંખી છે. નવલકથામાં કથા ન હોવા છતાં ઘટનાઓનો મેળાપ, સંરચનાની પ્રયોગશીલતા, તત્કાલીન પરિસ્થિતિ સાથેનો મેળ, પૌરાણિક સાહિત્યસાથેનું અનુસંધાન અને ચેતના પ્રવાહ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. આખી નવલકથાનું રૂપ ભૂલભૂલામણી જેવું છે. આંતરિક મનોવૈજ્ઞાનિક સંઘર્ષ, એક દિવસની ઘટના, સામાજિક માનવીય મર્યાદા, રાજકીય ઉથલપાથલ તથા ભૌગોલિક વિસ્તારના દરેક સાક્ષ્યને પોતાની નવલકથામાં સમાવી, ઝીણવટપૂર્વક આલેખી, વિસ્તારપૂર્વક ઘટનાઓનું વિવરણ કરી, આંતર-બાહ્ય સંઘર્ષોને કલાત્મક રીતે સાહિત્યના માધ્યમે વ્યક્ત કરતી આ નવલકથા વૈશ્વિક સાહિત્યનું નોંધપાત્ર અને સુંદર ઘરેણું કહી શકાય, તેવી આ નવલકથાની સમીક્ષા કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો : યુલિસિસ, જેમ્સ જોયસ, આઈરિશ લેખક, આધુનિકતાવાદી નવલકથા, ઓડિસીયસ

પ્રસ્તાવના:

વીસમી સદીના સૌથી પ્રતિષ્ઠિત લેખકોમાંના એક છે જેમ્સ જોયસ. આ આઈરિશ લેખકનો જન્મ ૨ ફેબ્રુઆરી, 1882માં આયર્લેન્ડના ડબલિનમાં થયો હતો. તેમનું પ્રથમ પુસ્તક ઈ.સ. 1914 'Dubliners' (ડબલિનર્સ), જે પંદર નાની નાની વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. 'અ પોટ્રેટ ઓફ ધ આર્ટિસ્ટ અ યંગ મૈન' (1906) નવલકથા અને 'ફિનનેગ્સ વેક' (1939) તેમના પુસ્તકો છે. આ ઉપરાંત તેમણે કવિતા, એક નાટક, પત્રકારત્વના ત્રણ પુસ્તકો તથા બીજા વિવેચન લેખો અને પત્રો પણ લખ્યાં છે. આ લેખકની ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ધરાવતી યશોદાયી કૃતિ (નવલકથા) છે 'યુલિસિસ'. વીસમી સદીમાં લખાયેલી આધુનિકતાવાદી આ કૃતિરૂપે પશ્ચિમી સાહિત્યમાં

ભાષા અને નવા સાહિત્યિકરૂપોને લઈ નવા દૃષ્ટિકોણને ચેતનાપ્રવાહરૂપે પ્રવાહિત કરવાનો શ્રેય જેમ્સ જોયસને ફાળે જાય છે.

સમીક્ષા :

'યુલિસિસ' આયરિશ લેખક જેમ્સ જોયસની વિશ્વપ્રસિદ્ધ નવલકથા છે, જે આધુનિકતાવાદી નવલકથા છે. આ નવલકથા પહેલીવાર ૧૯૧૮ માર્ચથી ૧૯૨૦ના ડિસેમ્બર સુધીમાં અમેરિકન જર્નલ 'ધ લિટિલ રિવ્યૂ'ના કેટલાક ભાગમાં ક્રમબદ્ધ રીતે એપિસોડમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. સંપૂર્ણ નવલકથા ત્યારબાદ ૨ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૨ જેમ્સ જોયસના ચાલીસમાં જન્મદિવસ પર સિલ્વિયા બીચ દ્વારા પેરિસમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી. આ નવલકથા આધુનિકતાવાદી સાહિત્યનું સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય અને આ પૂર્ણ આંદોલનનું

પ્રદર્શન તેમજ સારાંશ માનવામાં આવે છે. ડેક્કન કિબેરડના કથન અનુસાર, ‘જોમ્સ જોયસથી પહેલા, કથા લખનાર કોઈપણ લેખકે વિચારની પ્રક્રિયા પૃષ્ઠભૂમિ પર મૂકી હતી નહીં.’

ઈ.સ. ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૧ની વચ્ચે આ નવલકથામાં ૧૮ એપિસોડમાં (આ નવલકથા અલગ અલગ દ્રષ્ટિકોણ અને સંભાવનાથી લખાયેલી હોવાથી પ્રકરણો નહીં પણ એપિસોડ તરીકે ઓળખવું વધુ યોગ્ય છે) ૧૬ જૂન, ૧૯૦૪ના દિવસના ૧૮ કલાકનું વર્ણન છે અને વાર્તા છે. તેમાં પાત્રના ‘Interior Monology’ (આંતરિક એકોક્તિ) પણ સામેલ છે.

1. ટેલિમાક્સ	2. નેસ્ટર	3. પ્રોટિઅસ
4. કેલિપ્સો	5. લોપ્સ-ઇપર્સ	6. હેડ્ઝ
7. ઈલ્સ	8. લેસ્ટિગોનિઅન્સ	9. સીલા એન્ડ ચેરિબડીસ
10. ઇ વોન્ડરીંગ રોક્સ	11. ઇ સાઈરન્સ	12. સાઈકલોપ્સ
13. નોસિકો	14. ઓક્સન એફ્દાસન	15. સર્સી
16. યુએઅસ	17. ઇથાગા	18. પેનેલોપી

આ નવલકથાની શરૂઆત થાય છે માર્ટિલો ટાવરથી. આ નવલકથા મુખ્યરૂપે ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલી છે, જેમાં પહેલા ત્રણ એપિસોડ જે સ્ટીફન ડેડલસના માર્ટિલો ટાવરમાં આવેલા ઘરથી શરૂ થઈ આગળ વધે છે, બીજા ભાગમાં લિયોપોલ્ડ બ્લૂમના કેન્દ્રીકૃત દ્રષ્ટિકોણથી લખેલા બાર એપિસોડ છે અને ત્રીજા ભાગ બાકીના એપિસોડ છે.

નવલકથાનું એક મુખ્ય પાત્ર સ્ટીફન, જે અહીંયા માર્ટિલો ટાવરમાં રહે છે. સવારે આઠ વાગ્યાનો સમય છે એ તેના મિત્ર બક મુલિગન સાથે અહીં રહે છે, તેની સાથે બકનો અંગ્રેજી મિત્ર હેન્સ પણ રહે છે. બક વારંવાર સ્ટીફનનો મજાક ઉડાવે છે. સ્ટીફન આખી નવલકથામાં યકૃતના કેન્સરથી મૃત્યુ પામેલી મા વિશે જ

આ નવલકથાને સંક્ષેપમાં રજૂ કરીએ તો, ૧૬ જૂન ૧૯૦૪ના રોજ ડબલિનના એક દિવસ (૧૮ કલાક)નું અનુસરણ છે. બે મુખ્ય પાત્રોના ૧૮ કલાકની ગતિવિધિનું આલેખન છે. લિયોપોલ્ડ બ્લૂમ નામનો ૩૩ વર્ષનો મધ્યમ આયુ ધરાવતો યહૂદી વ્યક્તિ છે અને બીજો ૨૨ વર્ષનો યુવાન બૌદ્ધિક સ્ટીફન ડેડલસ. ત્રીજું પાત્ર પણ અહીં ઉલ્લેખનીય છે તે બ્લૂમની પત્ની મૌલી. આ સિવાયના બીજા ગૌણ પાત્રો સહાયક તરીકે છે. આ નવલકથા ત્રણ ખંડ અને ૧૮ એપિસોડમાં વહેંચાયેલી છે, જેના એપિસોડના નામ નીચે મુજબ છે.

વિચારતો રહે છે. આ તેનો મિત્ર બક કેટલીકવાર તેની મા વિશે પણ મજાક કરતો રહે છે, તેથી તે બકથી ઘણો નારાજ છે. તેમની વાતચીત પિતાની પુત્રની શોધની થીમની આસપાસ ફરે છે. સ્ટીફન હવે ઘરે નીકળતો હોય છે ત્યાં બક તેને સાંજે પબમાં મળવાનું કહે છે.

હવે સવારે ૧૦ વાગ્યે સ્ટીફન એક સ્કૂલમાં ઇતિહાસ ભણાવી રહ્યો છે. સ્ટીફન ઇતિહાસનો શિક્ષક છે. તે એવા વિદ્યાર્થીઓને ભણાવી રહ્યો છે જેઓને ભણવામાં રસ જ નથી. લેકચર લીધા બાદ તે સ્કૂલના હેડ માસ્ટર ડીઝીને મળે છે, તે સ્ટીફનને પે-મેન્ટ આપે છે અને સ્ટીફનને પોતાનું કંઈક લખેલું છાપવા કહે છે. મિસ્ટર ડીઝી સંકુચિત માનસવાળા વ્યક્તિ છે, જે સ્ટીફનને જિંદગી વિશે લેકચર આપે છે.

તે પછીનો સમય સ્ટીફન સેન્ડી માઉન્ટ નામની જગ્યા પર એકાંતમાં વીતાવે છે. એ તે સમયને યાદ કરે છે જ્યારે યુવાન હતો અને ત્યાં બેઠા બેઠા તે પોતાના મનમાં એક કવિતા રચે છે અને આ કવિતાને મિસ્ટર ડીઝીએ આપેલા કાગળો પર ઉતારે છે. કાગળ પર ઉતાર્યા પછી, આ કવિતાને વાંચશે કોણ ? એમ વિચારી એકલતા અનુભવે છે અને સમુદ્રમાં આવતા વહાણોને જોવા લાગે છે.

હવે નવલકથાના બીજા ભાગમાં આજ દિવસે સવારે આઠ વાગ્યે નવલકથાનું બીજું મુખ્ય પાત્ર લિયોપોલ્ડ બ્લૂમ છે, જે પોતાની પત્ની માટે નાસ્તો બનાવી રહ્યો છે. ત્યારે જ તેને પોતાની દીકરી મિલી પાસેથી કેટલાક પત્રો મળે છે. તેમાં પહેલો પત્રો દીકરી મિલી એટલે કે મેરિયનના છે, જે ગઈકાલે જ પંદર વર્ષની થઈ હતી અને જે પહેલેથી જ મોલીંગરમાં ફોટોગ્રાફરના સહાયક તરીકે કામ કરે છે અને બીજા પત્ર છે તેની પત્ની મૌલીના. એક મિત્ર બોયલનના. બ્લૂમને મૌલી (મેરિયન) અને બોયલનના સંબંધો પર શંકા છે, પરંતુ તે કશું જ બોલી શકતો નથી. મૌલી એક સંગીત જલસાની ગાયિકા છે, તે તેના પત્રો વાંચે છે કે બપોરે ચાર વાગે તેઓ મળવાના છે. ત્યારબાદ તે પોતાના ઘરેથી બહાર નીકળી જાય છે.

સવારે દસ વાગ્યે પોસ્ટ ઓફિસમાંથી તેને એક પત્ર મળે છે તે પછી તે એક ચર્ચમાં જાય છે અને પછી તે આમતેમ આમ જ ફરતો રહે છે. સવારે અગિયાર વાગતા બ્લૂમ, સ્ટીફનના પિતા સિમોન ડેડલાસની સાથે ગાડીમાં બેસી પેડી પીગમેન નામની સ્ત્રીના અંતિમસંસ્કારમાં જાય છે, ત્યાં લોકો તેની સાથે એકદમ આગંતુક (outsider)ની જેમ વ્યવહાર કરે છે. આ અંતિમસંસ્કાર દરમિયાન બ્લૂમ

પોતાના આત્મહત્યા કરનાર મૃત પિતા અને મૃત દીકરા વિશે વિચારવા લાગે છે.

બપોરે બ્લૂમ પ્રી-મેન સમાચારપત્રના કાર્યાલયમાં કોઈ જાહેરાત બાબતે વાત કરે છે. ત્યાં હાજર કોઈક વ્યક્તિઓ અને પોતે સમાચારપત્રનો સંપાદક કોઈક રાજકીય સ્પીચીઝની વાતો કરી રહ્યા હતા. હવે સ્ટીફન પણ અહીં મિસ્ટર ડીઝીના પત્રો લેવા આવ્યો અને સ્ટીફન પોતાના બીજા મિત્રોની સાથે અહીંથી જ પબમાં જવા નીકળી ગયો. ત્યારબાદ બપોરે તે જ્યુસી નામની મહિલાને મળે છે, જે સગર્ભા છે અને હોસ્પિટલમાં છે. હવે તે નિર્ણય લે છે કે તે ડેવિબર્નની સાથે હળવું લંચ કરશે અને તે પછી નેશનલ લાઇબ્રેરી તરફ ચાલવા લાગે છે. બપોરે બે વાગ્યે આજ નેશનલ લાઇબ્રેરીમાં સ્ટીફન પોતાની હેમ્લેટ થિયરી પોએટ એ.ઈ. લાઇબ્રેરિયનને આપે છે. આ કવિ તેની થિયરીને નકારીને ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે તો ત્યાં બક મુલિગન આવી સ્ટીફનને પબ પર ન આવવા બોલવા લાગે છે. બક અને સ્ટીફન લાઇબ્રેરીમાંથી નીકળી રહ્યા હોય ત્યાંથી બ્લૂમ તેમની સામેથી પસાર થાય છે.

સાંજના ચાર વાગ્યે આર્મ્ડ હોટલના બારમાં કેટલાંક લોકો બેઠેલા છે જેમાં સ્ટીફનના પિતા સિમોન ડેડલાસ તથા બોયલન પણ છે. અહીં બ્લૂમ જુએ છે કે હોટલની બહાર જે કાર પાર્ક કરેલી છે તે બોયલનની છે. તે આ કારને જોતો હોય છે ત્યારે જ બોયલનને યાદ આવે છે કે તેની મૌલીની સાથે મિટિંગ કરવાની છે અને બોયલન ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે. બ્લૂમ અહીં ઉદાસ થઈને આજ રેસ્ટોરાંમાં બેસી જાય છે. ત્યાં બેઠો બેઠો જ તે કંઈક લખે છે અને તેને પોસ્ટ કરવા ચાલ્યો જાય છે.

સાંજે પાંચ વાગ્યે બ્લૂમ માર્ટિનને મળવા એક પબમાં આવે છે, પરંતુ ત્યાર સુધી માર્ટિન હજુ ત્યાં આવ્યો નથી. ત્યારે જ એક નેશનાલીસ્ટએ તે યહૂદી હોવાથી તેની પર હુમલો કરી દીધો. બ્લૂમ હાફ જ્યુ (અડધો યહૂદી) છે. આ બંને વચ્ચે ઝગડો થઈ જાય છે અને ત્યારે ત્યાં માર્ટિન આવી તેને બચાવી લઈ જાય છે.

સંઘ્યાકાળે બ્લૂમ સેન્ડી માઉન્ટના કિનારે બેઠો હોય છે, તે પહેલા તે પાસે આવેલા મિસિસ ડિઝનમના ઘરે થઈને આવ્યો હોય છે. ત્યાં બીચ પર ગેટી મેકડીવેલ છોકરી તેને જોઈ રહી છે અને તે વૃત્તિના કારણે બ્લૂમ ત્યાં સહવાસ કરે છે. તે છોકરી ત્યાંથી ચાલી જાય છે, પરંતુ બ્લૂમ ત્યાં જ બીચ પર સૂઈ જાય છે.

રાત્રે દસ વાગ્યે મીના પ્લોરીકોચને જોવા (ખબર લેવા) હોસ્પિટલ જાય છે. અહીં સ્ટીફન અને બીજા તેના તબીબ મિત્રો પણ ત્યાં જ હતા મોટેમોટેથી વાતો કરી રહ્યા હતા, આ જોઈ બ્લૂમ પણ તેમાં ભળી જાય છે, ત્યારબાદ બક મુલિગન ત્યાં આવે છે અને બધા ભેગા થઈ પબમાં જાય છે. પબમાં સ્ટીફન ખૂબ વધારે દારૂ પીએ છે અને તેને નશો ચડી જાય છે ત્યારે તેને લાગે છે કે તેણે તેની મૃત માતાનું ભૂત જોયું. આ પછી બ્લૂમ, સ્ટીફનની પાછળ ભાગે છે અને તેને દારૂના નશામાંથી બહાર લાવે છે અને પોતાની સાથે બ્લૂમ તેને કોફી પર લઈ જાય છે.

ત્યારબાદ બ્લૂમ, સ્ટીફનને પોતાના ઘરે આવવા માટે કહે છે. અડધી રાત પછી બ્લૂમ અને સ્ટીફન બંને બ્લૂમના ઘરે આવે છે. ત્યાં કોકો પીએ છે અને પોતાના વિશે એકબીજાને જણાવે છે. આ પછી બ્લૂમ, સ્ટીફનને રાત્રે પોતાને ત્યાં જ રોકાઈ જવા જણાવે છે, પરંતુ

સ્ટીફન નમ્રતાપૂર્વક નકારે છે. પછી સ્ટીફન ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે.

બ્લૂમને અંદાજો આવી જાય છે કે આ બોયલન હમણા હમણા જ તેની પત્ની મૌલીની પાસે આવ્યો હતો. બ્લૂમ તેની પત્ની મૌલીને તેના આખા દિવસ વિશે જણાવે છે અને સૂઈ જાય છે. પલંગ પર મૌલી, બ્લૂમ પાસે જ સૂઈ રહી છે પણ તે હજુ સુધી સૂઈ ગઈ નથી. બ્લૂમના સૂઈ ગયા પછી પણ મૌલી જાગી રહી છે અને તેના મસ્તિષ્કમાં ઘણી બધી બાબતો ચાલી રહી છે. આ નવલકથાનો છેલ્લો એપિસોડ મૌલીના દ્રષ્ટિકોણથી દર્શાવવામાં આવ્યો છે. મૌલી આ સમયે તેના બાળપણની, તેના પતિ બ્લૂમે તેને પ્રપોઝ કર્યું હતું તે સમયની, બોયલન સાથેના તેના સહવાસની તથા તેના સંગીતના વ્યવસાયની કેટલીય વાતો વિચારતી હોય છે. મૌલીના આ જ આંતરિક વાર્તાલાપ (એકોક્રિતિ) સાથે આ નવલકથા પૂર્ણ થાય છે.

અંતિમ એપિસોડમાં બ્લૂમ પોતાની પત્ની મૌલીની સાથે બિસ્તર પર છે તેમાં મૌલીના દ્રષ્ટિકોણથી દર્શાવવામાં આવેલું આખું પ્રકરણ એકોક્રિતિ છે, જેના શબ્દો અને શૈલી ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામી છે કારણ કે આખી એકોક્રિતિ કોઈપણ વિરામચિહ્ન રહિત ૪૦ પાનામાં છે. અહીં શબ્દ કેવળ એક લાંબા, પૂર્ણ વિચારના રૂપમાં પ્રવાહિત થયું છે.

હોમરના મહાકાવ્ય સંદર્ભે આઠમી સદીમાં એક યોદ્ધો હતો 'ઓડિસીયસ', જેને અંગ્રેજીમાં 'યુલિસિસ' કહેવાય છે. તે પ્રવાસ કરવાનું, લડાઈ કરવાનું પસંદ કરતો હતો અને વર્ષો સુધી ઘરે આવ્યો નહીં. હવે આપણે જેમ્સ જોયસની નવલકથા 'યુલિસિસ'માં જોઈએ તો મિ. બ્લૂમનું પાત્ર છે, તે તેના જેવું જ છે, મિ. બ્લૂમ આખો દિવસ ઘણા સ્થળોએ રખડ્યો, જ્યાં

જવાનું કોઈ પ્રયોજન ન હતું ત્યાં પણ ગયો છતાં ઘરે આવતો નથી; કારણ કે તે તેની પત્નીને વિશ્વાસપાત્ર ગણતો નથી અને તેના અન્ય પુરુષ સાથેના સંબંધો વિશે તેને શંકા છે. જેમ અંતમાં હોમરના મહાકાવ્યનો ઓડિસીયસ 'ઇથાગા' પાછો ફર્યો હતું તેમ આ જોયસની યુલિસિસમાં પણ સત્તરમાં એપિસોડનું નામ 'ઇથાગા' રાખવામાં આવ્યું છે, કારણ કે આ એપિસોડમાં જ બ્લૂમ પણ ઘરે પાછો ફરે છે તથા છેલ્લો અઢારમાં એપિસોડ મૌલી બ્લૂમના દ્રષ્ટિકોણથી બતાવવામાં આવ્યો છે, જેમાં મૌલી પણ તેના પતિને વિશ્વાસપાત્ર ગણતી નથી અને તે સમજે છે કે તે તેના પતિને કારણે ખુશ નથી. જ્યારે હોમરની 'ઓડિસી'માં જ્યારે ઓડિસીયસ ઘરે આવે છે ત્યારે તેની પત્ની 'પેનેલોપ' તેના માટે પહેલા જેટલી જ વિશ્વાસપાત્ર રહી છે. અહીં અઢારમાં એપિસોડનું નામ 'પેનેલોપ' છે પણ પાત્રની દૃષ્ટિએ વિરોધાભાષી વલણ આધુનિકતાવાદનું પરિચાયક બને છે.

નવલકથાના મુખ્ય ત્રણેય પાત્રો સમાંતર વિકાસ કરતા રહે છે, ખરેખર તો ત્રણેય પાત્રો શાબ્દિક કે અલંકારિક રીતે સાતસો પાનાની વિશાળ નવલકથામાં ભટકતા રહે છે, પરંતુ દરેક જીવનથી નિરાશ છે. સ્ટીફન, જે હોમરના ટેલિમાક્સ સાથે સંબંધ રાખે છે તેથી સ્ટીફનની વિગત આપતા પ્રથમ એપિસોડનું નામ 'ટેલિમાક્સ' રાખવામાં આવ્યું છે, બ્લૂમ (ઓડિસીયસ) બૌદ્ધિક સિદ્ધાંતનું પ્રતિનિધત્વ કરે છે તો મૌલી બ્લૂમ (પેનેલોપ) વિષયાસક્ત 'કલાકાર'નું પ્રતીક છે.

આ આખી નવલકથામાં જેમ્સ જોયસ ચેતનાપ્રવાહને ઘટનાઓમાં પ્રયોગાત્મક રીતે ગૂંથે છે કે જેથી બ્લૂમ, ડેડલસ અને મૌલીના ઘટનાના પરિપ્રેક્ષ્ય સ્પષ્ટ થાય પણ સમજવા

મુશ્કેલ જણાય. તેઓ અહીં વ્યાપક સ્વરૂપે સાહિત્યની વિવિધ તકનીક સાથે રમે છે જાણે નાટક ભજવાતું હોય. આ નવલકથાનો મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણ નવલકથા પછી પણ ભાવક-વાચકના મનમાં અનેક પ્રશ્નો રમતા કરી દે છે. અહીં જોયસની શૈલી સાહિત્યિક વાસ્તવવાદના પાયા હયમયાવી દે છે. સાથે પૌરાણિક હોમરની ઓડિસી સાથે જોયસ 'યુલિસિસ'નું સતત મેપિંગ કરે છે તેથી જ તો 'ઓડિસીયસ'ના ઘરે 'ઇથાગા' આવવાને આ નવલકથામાં 'બ્લૂમ'ના ઘરે પાછા ફરવાના એપિસોડને 'ઇથાગા' નામ આપી જોડે છે.

વતન અને ધર્મથી જોડાયેલા જટિલ ભૂલભૂલામણીમાં કલાકાર માર્ગ અને ભાગ્યનું એક પોલિસેમેટિક(Polysomatic) રૂપક અહીં પ્રયોજાય છે. અહીં આધુનિક પશ્ચિમી સમાજમાં ભયાવહ માનવ ચિત્રાંકન સાથે વ્યક્તિની એકલતા અને ખાલીપો દર્શાવ્યો છે. શબ્દો અને વાક્યો દ્રષ્ટિએ માત્ર ઇરાદાપૂર્વક નવીનતા, પણ આડકતરા ઉલ્લેખો માટે, ક્વોટેશન અને મિથનો પણ ઘણો ઉપયોગ કરાયો છે, અહીં પાત્રોનો વ્યવહાર ચોક્કસ મૂંઝવણમાં મૂકી પરંતુ પાત્રોની ઇબી ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ છે.

યુલિસિસમાં ૧૬ જૂન, ૧૯૦૪ના સામાન્ય દિવસ દરમિયાન ડબલિનમાં લિયોપોલ્ડ બ્લૂમની આસપાસ થયેલી નિયુક્તિ અને સંઘર્ષનું વર્ણન છે. ૧૬ જૂન, ૧૯૦૪ના રોજ ડબલિનમાં લિયોપોલ્ડ બ્લૂમ પોતાની પત્ની મૌલીના સંબંધ વિશે ચિંતાતુર થઈ શહેરની અલગ અલગ જગ્યાએ ફરે છે. સવારે ૮.૦૦ વાગ્યાથી ૧૮ કલાકના જીવનપ્રવાસની સામગ્રી ચેતનાપ્રવાહમાંથી નીકળી આવે છે, પાત્રોના ભૂતકાળના અનુભવો અને આધ્યાત્મિક જીવનની સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ વચ્ચે માનસિક

વર્ણનોના નિયંત્રણ હેઠળ લોજિકલ, પદ્ધતિસરના, વાજબી બલિદાનની પ્રવૃત્તિઓથી સાવ અલગ અસંગતિ દર્શાવતી નવલકથા છે.

આ નવલકથાનું શીર્ષક ગ્રીક સર્જન હોમરના મહાકાવ્ય 'ઓડિસી'માંથી લેવામાં આવ્યું છે. 'ઓડિસી'ના નાયકનું નામ 'યુલિસિસ' લેટિન નામ છે. આ નવલકથા અને મહાકાવ્ય વચ્ચે સમાનતા જોઈએ તો, લિયોપોલ્ડ બ્લૂમ અને ઓડિસીયસ, મૌલી બ્લૂમ અને પેનેલોપ અને સ્ટીફન ડેડલસ અને ટેલિમાક્સના પાત્રો અને અનુભવો વચ્ચે માળખાગત પત્રાચારની સાથે આધુનિકતા, ડબલિનના ૨૦ સદીના પ્રથમ બે દાયકા, તત્કાલીન કાર્યક્રમ અને વિષય ઉપરાંત આયરલેંડ અને બ્રિટનના સંબંધો વિશે પણ માહિતી મળે છે.

આ નવલકથામાં આધુનિક માનવની વેદના, લાચારી તથા નિરાધારપણું આંતરચેતનાના પ્રવાહ દ્વારા દર્શાવવામાં આવી છે. કથાનકમાં મુખ્ય પાત્રોની આસપાસ ગૂંથાયેલી અનેક વાતો અને નાની-નાની ઘટનાઓ, સ્ટીફન અને બ્લૂમની લાચારીની સાથે જીવનની નિરર્થકતા, નિરર્થક ભ્રમણ અને એકાંકીપણાથી બચવાના ત્રણેયના પ્રયાસ, જે સ્થિતિ અને પરિસ્થિતિને સ્વીકાર કરવા સિવાય કોઈ રસ્તો ન હોવાથી કરુણતા અને આંતરિક મથામણ ધ્યાન ખેંચે છે. સામાજિક અને કૌટુંબિક અસંતોષ અને વિશ્વનીયતાનો અભાવ જીવનની નિરાશામાં પરિણમે છે, જેથી માનવીનું જીવન કરુણતા તરફ ધકેલાઈ છે. આ હાર્દને પ્રગટ કરવા પાત્રોનું બિનજરૂરી ભ્રમણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

સારાંશ:

આ નવલકથાની ધારામાં Stream of Consciousness (ચેતનાનો પ્રવાહ)ની તકનીક,

યુસ્ત બંધારણ અને પ્રયોગાત્મક ગદ્યના રૂપે લખાયેલી મનોવૈજ્ઞાનિક નવલકથા હોવાથી તેનું વાંચન સરળ નથી. આ નવલકથા ૧૮ એપિસોડમાં ૧૮ અલગ અલગ શૈલીને પ્રદર્શિત કરતું તત્કાલીન શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય છે. આ નવલકથામાં અંગ્રેજી સાહિત્યની વિવિધ સમયાવિધિમાં જોવા મળતી શૈલીઓનું પણ અનુકરણ કરવામાં આવ્યું છે. 'યુલિસિસ'માં જેમ્સ જોયસે ડબલિનના એક દિવસમાં બે કેન્દ્રિય પાત્રો લિયોપોલ્ડ બ્લૂમ અને સ્ટીફન ડેડલસના જીવનની ઘટનાઓને રિકોર્ડ કરી છે તથા તે જીવનના ઊંડાણ અને જટિલતાની સાથે એવી રીતે રજૂ કરી છે કે આપણી સાહિત્ય અને ભાષાની સમજ ધરમૂળથી જ બદલાય જાય. આ નવલકથા અંતહીન આવિષ્કાર છે, જે ભૂલભૂલામણીનું નિર્માણ કરે છે. તેમાં એક દિવસમાં ઐતિહાસિક સ્થળ-કાળની ભૂમિકા, આંતરિક-મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમ, પ્રયોગાત્મક વલણને આશ્ચર્યજનક રીતે ઉચ્ચ કલાશૈલીના માધ્યમે રજૂ કરવામાં આવી હોવાથી પાઠક કે ભાવક પાસે વિશેષ સૂઝની અપેક્ષા રાખતી વિશ્વ સાહિત્યની ઉમદા કૃતિ છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. <https://mimirbook.com/hi/2daf69cdc96>
2. <https://hi.google-info.de/19929/1/ulysses.html>